

Bouppteckningar och kor

Rune Pettersson

Från år 1734 blev det obligatoriskt att upprätta *bouppteckningar* i Sverige. Dessa kan vara viktiga källor för släktforskning. Numera är bouppteckningar ofta lätta att komma åt i digitala arkiv. De kan ge en hel del ny kunskap, men man måste vara medveten om olika begränsningar.

Varje bouppteckning skrevs i ett original, samt en kopia. Arvingarna behöll originalen, och dessa finns av flera olika skäl sällan kvar idag. En kopia av varje bouppteckning är förvarad i domstolarnas arkiv vid landsarkiven. Varje bouppteckning börjar med en ingress med uppgifter om den tillkallade ”boupptecknaren” som ansvarade för att skriva bouppteckningen, vem bouppteckningen gäller, vem som uppger boet, den efterlevande man/maken och barnen, samt vilka som är arvingar. För minderåriga barn fanns förmyndare som skulle bevaka barnens rätt. Därefter följer förteckningar över alla inventarier och värdet av dessa. Dessa förteckningar kan ibland vara mycket detaljerade och ger därmed en god inblick i vilka olika husgeråd, kläder, kreatur, möbler, redskap, verktyg med mera som fanns i dödsboet. I slutet av varje bouppteckning finns en summering av alla tillgångar och skulder, samt bevittnade underskrifter.

Det var vanligt att enbart upprätta en bouppteckning efter den som dog först av ett gift par. Dödsbon med tillgångar blev beskattade med en avgift till fattigkassan i respektive socken. Ett dödsbo måste ha något att deklarerat. För de fattigaste människorna räckte det med att domstolen utfärdade ett ”fattigbevis”.

De flesta bouppteckningarna är efter män, mer sällan efter kvinnor och sällan eller aldrig efter barn. Många bouppteckningar har tyvärr försvunnit under årens lopp. Under 1800-talet och framåt blev bouppteckningarna allt vanligare.

Undervärderade inventarier

Först mot slutet av 1800-talet kom det officiella föreskrifter för utförande och utformning av bouppteckningar. Allmogens alla ”boupptecknare” behövde inte uppfylla några krav på lämpliga kunskaper inom juridik.

Flera forskare har visat att det var vanligt att inventarier i bouppteckningar blev systematiskt undervärderade med 25–35% (Egardt 1970, Nilsson 2015). När det gäller kor var värdena i bouppteckningar ungefär en tredjedel lägre än ”markegångspriserna” (Isacson 1979, Köll 1983.) I en omfattande studie om skötsel av nötkreatur under perioden 1850–1914 visade ungefär hälften av bouppteckningarna att den avlidne ägde en eller flera kor (Israelsson 2005). Två tredjedelar av alla besättningar bestod av en eller två kor.

Det var inte helt ovanligt att en bouppteckning efter en bonde faktiskt blev upprättad flera år innan dödstillfället. När en bonde överlät gården till en arvinge var detta förenat med ett bindande löfte att bonden hade sitt husrum och sin försörjning under resten av livet. Den uppteckning som sedan skedde vid själva dödstillfället omfattade endast gångkläderna. Det kan man se när det finns bouppteckningar efter flera generationer vid samma gård, hemman eller torp. Det är nog vanligt att flera inventarier finns kvar genom flera generationer. Men ibland tillkommer några stora nyheter som nya typer av harvar och plogar, spinnrockar och järnspisar, inventarier som alla förändrade livet i vardagen.

Många hade kor

Ända fram till den industriella revolutionen under 1800-talet var det arbetsintensiva jordbruket den viktigaste näringen i landet. Större delen av befolkningen ägnade sig på ett eller annat sätt åt jordbruk.

På landsbygden var det länge självklart att många människor arbetade med kor. För att kunna täcka hushållets behov av mjölk, men även behovet av gödsel, hudar och kött, hade många familjer en egen ko, ibland två. Det ingick i ett system för självförsörjning. Dessa familjer hade emellertid sällan möjlighet att själva odla tillräckligt med foder som kunde räcka under hela vinterhalvåret. Att köpa foder var vanligen inte ens att tänka på för en vanlig familj. Korna fick därför för lite foder och de blev ofta undernärda.

Under långa tider gick utfodringen under vintern ut på att hålla så många djur som möjligt levande för att sedan kunna utnyttja sommarens frodiga beten till det yttersta (Morell, 2001). Det magra vinterfodret kunde bestå av halm, lavar, mossa, starrgräs, vass och ängshö. Ibland fick korna till och med hålla tillgodo med granris, hästgödsel och takhalm. Denna extensiva djurhållning krävde djur som var små och hårdiga. En del forskare kallar ibland detta system för "svältsystemet" (Köll, 1983). Systemet upphörde efter hand mot slutet av 1800-talet.

Det blev sällan något överskott av mjölk att sälja. Det kunde finnas "temporära överskott", som gick att sälja som smör (Israelsson, 2005). Ibland räckte mjölken inte ens till det egna hushållet.

Marknad för mjölk

Pengar var sällsynta inom bondesamhället, men man behövde pengar för att köpa salt till att kunna konservera sina färskvaror. Först under industrialismen och därmed penninghushållningen, under mitten och slutet av 1800-talet, blev folk efter hand vana vid att köpa olika varor i handelsbodas och på marknader.

Under 1800-talet utvecklades industrin i Sverige kraftigt. Den industriella revolutionen började med industriell textilproduktion. Effektiv maskinell spinning och vävning förändrade samhällsstrukturen. Man började med bomull, därefter kom ylle och senare linne. Allt fler människor lämnade landsbygden och flyttade in till städerna för att arbeta inom industrin. Där kunde de inte längre vara självförsörjande med livsmedel. Därför växte det fram en marknad för mjölk och andra mejerivaror mot slutet av 1800-talet.

Den här mjölken kom inte från alla små kor som var spridda i backstugor och torp ute på landsbygden. Det var vanligen främst gods och större gårdar som hade möjlighet att leverera allt mer mjölk till mejerierna. Vid gods och större gårdar satsade man på att odla tillräckliga mängder med eget foder åt korna. Staten, och senare enskilda personer, importerade kor och avelstjurar, från bland annat Holland. Dessa importerade kor gav mer mjölk än de betydligt mindre svenska korna av olika lantraser. Man byggde även nya och bättre ladugårdar åt djuren.

Enligt jordbruksstatistiken ökade antalet kor under perioden 1865 till 1911 från knappt 1,2 till drygt 1,8 miljoner kor, dvs. med 50 procent (Israelsson 2005). Under samma period ökade det totala antalet nötkreatur, alltså alla kalvar, kor, kvigor, oxar och tjurar, från knappt 1,9 till 2,7 miljoner djur. Från 1870- till 1910-talets början steg den genomsnittliga avkastningen från 1 020 till 1 785 liter per ko och år, alltså med 75 procent (Niskanen 1995, Morell 2001.)

Förändrade värderingar

Under den här expansiva tiden blev det mycket stora skillnader i levnadsförhållanden såväl för kor som för människor. En forskare jämförde genomsnittliga värdeförändringar i bouppteckningar för kor som levde vid gods och för kor som levde vid hemman och torp i två socknar i Oppunda härad. Värdet på kor vid godsen ökade stadigt, men det gällde inte för kor vid hemman och torp (Köll, 1983).

I en omfattande studie av *Nötkreatursskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914* visade ungefär hälften av bouppteckningarna att den avlidne ägde en eller flera kor (Israelsson 2005). De stora skillnader som finns i värderingar av de enskilda korna i bouppteckningarna kunde bero på mjölmängden men även på kons hull, kalvningstid, kondition, ras, sjukdomar, storlek, tidpunkt för själva värderingen, samt ålder och beräknad återstående livslängd.

Svåra jämförelser

När det gäller min egen släkt har jag hittills funnit innehav av en eller flera kor i 15 av 32 bouppteckningar efter direkta förfäder, alltså i 47 procent. Den äldsta bouppteckningen blev upprättad den 5 augusti 1773 och den senaste bouppteckningen blev upprättad den 30 april 1917. I sex bouppteckningar är det en ko. I två fall är det två kor. Övriga omfattar tre till sex kor. Det finns även en del kalvar, kvigor och oxar, men ingen hade egen tjur.

Det är svårt att få en uppfattning om värdet av en ko vid olika tider, särskilt när det gäller tider med stort inslag av självhushållning. Enligt flera forskare var inventarier i bouppteckningar systematiskt undervärderade. I den äldsta bouppteckningen, från 1773, var de fyra korna värderade till 10, 11, 12 och 12 riksdaler, totalt 45 riksdaler. Enligt *”Prisomräknare från medeltiden till 2100”* (Edvinsson m.fl. 2011) kunde man med 45 riksdaler år 1773 köpa lika mycket varor och tjänster som för 21 778 kronor 2018 mätt med *konsumentprisindex*. Mätt med *löneindex* för industriarbetare motsvarade 45 riksdaler år 1773 en betalning för lika lång arbetstid som 529 732 kronor år 2018. Men hur bar man sig åt för att få pengar till att köpa en ko i ett samhälle där man sällan använde pengar och där arbetstiden dessutom var så lågt värderad? Vad använde den som sålde sin ko pengarna till?

Ibland är värderingarna av kor relativt likartade. År 1826 var det genomsnittliga värdet för sex kor 9 riksdaler och 16 skillingar. Följande år, 1927, var det genomsnittliga värdet för tre kor 9 riksdaler och 32 skillingar. Ibland är värderingarna däremot mycket olika. År 1910 var en ensam ko värderad till 40 kronor. År 1917 var en annan ensam ko värderad till 150 kronor. Det är uppenbart att bouppteckningarna inte ger fullständig information om hälsotillståndet hos varje enskild ko.

I en del bouppteckningar är det dessutom svårt att förstå vilken valuta som är använd. Detta gör givetvis jämförelser ännu svårare.

Referenser

Edvinsson, Rodney, och Söderberg, Johan, 2011, A Consumer Price Index for Sweden 1290-2008, Review of Income and Wealth, vol. 57 (2), sid. 270-292. ”Prisomräknare från medeltiden till 2100”. (<http://www.historia.se/Jamforelsepris.htm>).

Egardt, Brita (1970). *Äkta makars fördel av oskiftat bo, en studie på temat lag – sedvana*. Lund: Gleerup.

- Isacson, Maths (1979). *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860: Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*. Uppsala Studies in Economic History 18. Diss. Uppsala.
- Israelsson, Carin (2005). *Kor och människor. Nötcreatursskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Köll, Anu-Mai. (1983). *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810–1890. Agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*. Diss. Stockholm Studies in Economic History 7. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Morell, Mats. (2001). *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945*. Band 4 av *Det svenska jordbrukets historia*. Janken Myrdal (redaktör/utgivare). Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Nilsson, Rasmus (2015). *Värderingsprinciper i bouppteckningar. Om värderingar och deras förhållande till marknadspriser i bouppteckningar från 1800-talet*. Uppsala universitet C-uppsats. Ekonomisk-historiska institutionen.
- Niskanen, Kirsti. (1995). *Godsägare, småbrukare och jordbrukets modernisering, Södermanlands län 1875–1935*. Stockholm Studies in Economic History nr. 21. Diss. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.